
Миша Раковија
(Завод за заштиту споменика културе Ниш)

МЕСТО ИМПОСТ КАПИТЕЛА ИЗ БАЗИЛИКЕ У ЋУРЛИНИ У ЕВОЛУЦИЈИ ЈОНСКИХ ИМПОСТ КАПИТЕЛА И ДЕЛАТНОСТ ПАЛЕОВИЗАНТИЈСКЕ СКУЛПТОРСКЕ РАДИОНИЦЕ У НИШУ

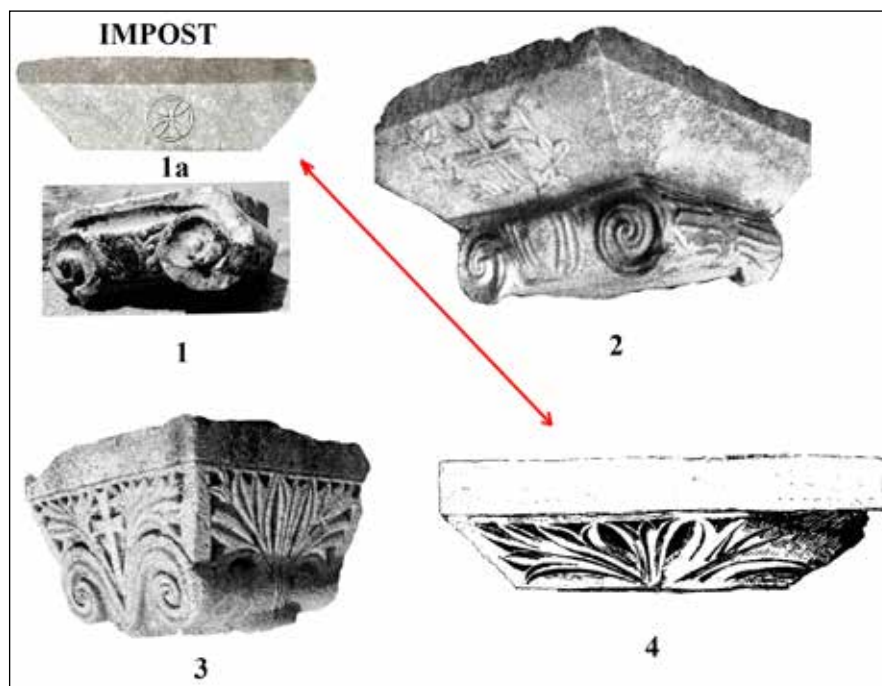
Капители су један од најзначајнијих елемената декоративне архитектонске пластике. Сагледавање сваког сегмента који ближе дефинише процес развоја капитела је од важности за историју архитектуре. Томе су изузетан допринос дали Византинци проналаском импоста чиме су променили из антике наслеђену структуру капитела. Наиме, због преласка са архитравне греде на лук аркаде, било је неопходно ојачати место ослонца на капител стуба. То је постигнуто уметањем изнад јонског капитела посебног блока у облику четворостране зарубљене пирамиде назван импост, као прелазни део између ослонца лука и капитела. Убрзо, због стабилности, импост блок и јонски капител су обједињени и клесани у једном комаду, данас зван као јонски импост капител. (сл. 1/1a) Овај конструктивно декоративни производ византијске архитектуре настао је у IV веку, а већ у V веку се среће широм царства.¹ После обједињавања импоста и јонског дела,² (сл. 2) код јонских импост капитела јасно се издвајао класични јонски део са волутама и ехинусом најчешће украшен киматионом (јаје). (сл. 1/2). У следећој фази развоја, мења се тектоника капитела, импост је све гломазнији.³ Све већи импостни део указује на његов статички значај, док је улога јонског дела постепено постала само декоративно наслеђе прошлости.⁴ Сада је јонски део све мање

¹ К. Kautzsch, *Kapitellstudien*, Berlin/Leipzig 1936, 166; Џ. Truhelka, *Starokršćanska arheologija*, Zagreb 1931, 88; Ђ. Бошковић, *Архитектура средњег века*, Београд 1976, 93; J. Summerson, *The Classical Language of Architecture*, London 1991, 128. Време појаве првих импост капитела до данас није јасно.

² О употреби одвојено обрађеног јонског капитела од импост блока видети – Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert*, n. Chr. Asia Minor Studien 14, (Bonn 1994), 359. Taf. 51,4.

³ Типови капитела од IV до VII код V. Vermi, *Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque paleochrétienne*, Paris 1989, 29-33.

⁴ Исто, 212.

Сл. 1 Трансформација јонског капитела

Fig. 1 Transformation of Ionic capital

наглашен, да би сећање на њега остало у рељефној обради јонских волута надвишене декорацијом од листова акантуса обједињени у једном блоку, препознатљиви за Царичин Град, Рударе и Куршумлију из прве половине VI века.⁵ (сл. 1/3) Овај тип јонских импост капитела откривени у Царичином граду, Рудару и Куршумлији, са својим особеним решењем опредељени у исту клесарску школу, за И. Николајевић-Стојковић представљају једну од завршних фаза еволуције рашчлањених класичних капитела.⁶ Ипак, још касније у последњој етапи трансформације јонског импост капитела украшени листовима акантуса, јонски део потпуно нестаје. Сада, импост капител, као на почетку (IV век), добија појавни облик импост блока са равним правоугаоним покривачем (абакус), од кога га одваја лисна декорација од акантуса на основу које се опредељује у средину VI века, какви су предмет нашег интересовања.⁷ (сл.1/4) Тој последњој етапи еволуције импост капитела припада и импост из рановизантијске базилике у Ћурлини, знан на основу сачуваног цртежа.

⁵ И. Николајевић Стојковић, *Јонски импост капители из Македоније и Србије*, Зборник радова, Византолошки институт, књ. 1, (Београд 1952), 170.

⁶ *Иста*, 52.

⁷ О импост капителима са палметама видети: А. Миланова, *Капители с палметни канделабри от ранновизантијския Одесос*, in: Добруджа, сборник, 30/2015, (Добрич-Силистра 2015), 233-246.

Сл. 2 Неа Анхиалос, импост одвојен од јонског дела (фото. М. Диманић)

Fig. 2 Nea Anchialos, impost divided from Ionic part (photo: M. Dimanić)

Обимна документација о капителима омогућава да се схвати трансформација облика почевши од класичне традиције, а тиме и нови експерименти који су на прелазу из V века, а нарочито почетком VI столећа, обележили прогресивно одвајање облика и стварање импост капитела. Могуће је сагледати тачку на путу од класичне традиције до одвајања и појаве рановизантијског импост капитела, како у структуралном и декоративном смислу тако, и са формалне тачке гледишта.⁸ За ова разматрања као полазна тачка послужиће импост капител из базилике у Турлини код Ниша, уз сагледавање особеног облика јонских импост капитела из Царичиног Града, Рудара и Куршумлије. Ово је прилика да се поткрепе наша знања о постојању и раду палеовизантијске скулпторске радионице у Нишу.

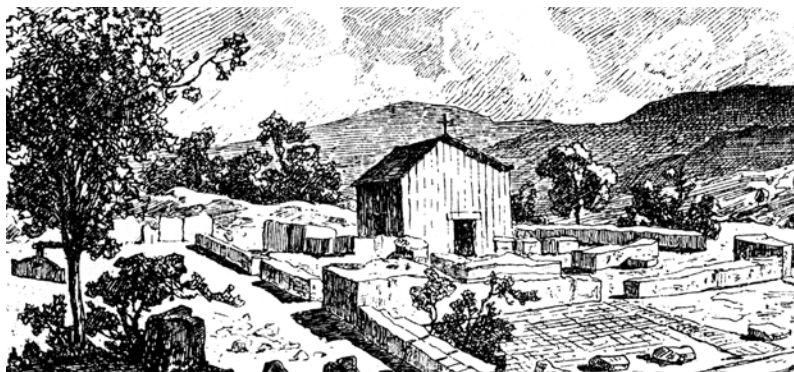
Истраживачи који спомињу ћурлински импост капитела нису указали на његову припадност посебној варијанти импоста која еволуира после потпуног повлачења јонског дела са волутама. У том контексту, припадности последњој фази развоја јонских импост капитела, овај тип импост блока у палеовизантијском раздобљу редак у Србији и не тако чест на простору царства, има своје место.⁹

У унутрашњости рановизантијске базилике у Турлини недалеко од Ниша затечен је импост капител без доњег јонског дела. (сл. 3) О овом импост капителу, који М.Ђ. Милићевић не спомиње,¹⁰ Валтровића 1883. године обавештава инжењер Иван Козлић и, уз нацрте основе и опис истих развалина, шаље му и цртеж капитела. (сл. 4) На основу тога

⁸ J.-P. Sudini, C. Barsanti, A. Guidobaldi, *La sculpture architecturale en marbre au VIe siècle à Constantinople ed dans les regions sous influence constantinopolitaine*, in: Acta XIII Congressus internationalis archaeologiae christianae, II, (Città del Vaticano-Split 1988), 316.

⁹ Треба скренути пажњу да је познат много већи број импост капитела за прозоске меное, где се често срећу, који нису предмет овог рада.

¹⁰ М.Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 19-22.

Сл. 3 Ћурлина,
рушевине
византијске
базилике, Ф.
Каниц

Fig. 3. Ćurlina,
ruins of Byzantine
basilica, F. Kanic

Валтровић бележи „да је ту на месту још и глава једног од ступца“, која „на једној страни својој има остатке од некадашњих изрезаних листова, као шара“.¹¹

Капител није промакао Ф. Каницу те објављује његов цртеж и констатује да је „јак оштећен византијски стилизован капител“, дужине 0,75м и висине 0,31м.¹² За разлику од два стабла стуба, која овом приликом спомиње, сачувана и видљива до наших дана,¹³ (сл. 5) импост капитела се изгубио. Каницов цртеж је једино сведочанство о његовом постојању и изгледу. Упитању је на стуб постављен импост капител са абакусом, без доњег јонског дела са волутама. Декорација импоста осмишљена је тако да се лево и десно од средишњег тролисног снопа развијају петолисни струкови оштрог акантусовог лишћа покривајући косину импоста.¹⁴

На основу Каницовог цртежа импоста, може се рећи да су копчасти обликовани листови распоређени једнако као на јонским импост капителима из Царичиног Града,¹⁵ исто са новоткривеним капителом из

¹¹ М. Валтровић, *Белешке с пута*, Старице 4, (Београд 1888), 121.

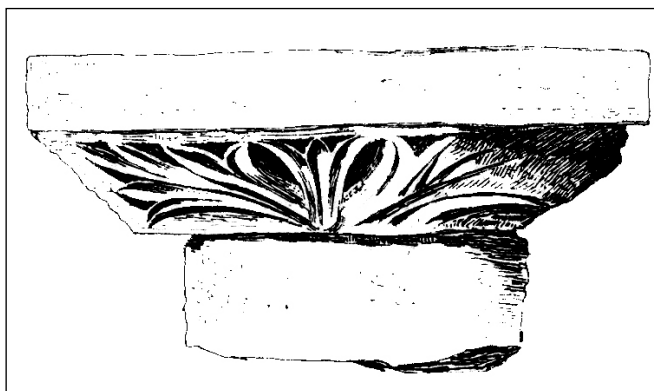
¹² Ф. Каниц, *Србија земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, друга књига, Београд 1985, 185.

¹³ Стуб је без ентазиса што је особеност рановизантијског периода. М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш 1998, 57, сл. 31; Исти, *Константинов град старохришћански Ниш*, Ниш 2013, 209-216.

¹⁴ У временском раздобљу од V до VII века, стилизовани оштри акантусови листови се често користе у Јерменији, па и на импост капителима обрађени и декорисани на сличан начин као импост из базилике у Ћурлини. - P. Donabédian, *Les métamorphoses de l'acanthé sur les chapiteaux arméniens du Ve au VIIe siècle*, L'Acanthe dans la sculpture monumentale de l'Antiquité à la Renaissance, Oct 1990, Paris, France. CTHS, (Paris-Sorbonne 1993), 147-162, fig. 1-10. Импост капители декорисани копчасти листовима акантуса често се јављају у ранохришћанском периоду и континуирано су у употреби све до XI – XII века: С. Филипова, *Архитектонска декоративна скулптура во Македонија 5-6 и 11.12 век*, Скопје 1997, 68/69.

¹⁵ Ђ. Мано-Зиси, *Ископавања на Царичином Граду 1949-1952. година*, Старице, нова серија III-IV/1952-1953, (Београд 1955), 136/137.

Сл. 4 Ђурлина,
капител, Ф. Каниц
Fig. 4. Ćurlina, capi-
tal, F. Kanic

базилике у Доњем граду,¹⁶ као и са оним из Базилике са криптом,¹⁷ (сл. 6) затим са једном страном импост капителима из Богородичине цркве у Куршумлији где су једнако распоређени акантусови листови (сл. 7). На исти начин су обрађени листови и на капителу из цркве у Рударима код Лесковца (сл. 8), без обзира што се између акантусовог лишћа налази крст, решење које срећемо у Царичином Граду и у Куршумлији.¹⁸ Ови капители, датовани у средину VI века, од стране И. Николајевић-Стојковић и Ђ. Стричевића, издвојени су у једну групу обједињену распоредом маса и украсних мотива, материјалом, техником резања, стилем.¹⁹

У ову групу И. Николајевић је с правом сврстала и капител из базилике у Ђурлини,²⁰ уз неопходност да на овом месту подвучемо посебност која га је уврстила у процес преласка једног облика јонског капитела у други.²¹ Ближе, у последњу варијанту развоја импост капитела чији облик одговара првој варијанти импост блока у тренутку кад се појавио. Од појавног облика импоста одваја га рељефна декорација од стилизованог оштрог акантусовог лишћа које припада источном типу декорисања капитела,²² што је и основа

¹⁶ V. Ivanišević, *Arhitektonska dekorativna plastika u Caričinom gradu*, у: Francusko-srpska saradnja u oblasti arheologije (La coopération franco-serbe dans le domaine de l'archéologie), in: Francusko-srpska saradnja u oblasti arheologije, ed V. Ivanišević, Beograd 2008, 82, sl. 3.

¹⁷ Н. Спремо-Петровић, *Базилика са криптом у Царичином Граду*, Старинар, нова серија III-IV/1952-1953, (Београд 1955), 175, сл.12

¹⁸ Ђ. Мано-Зиси, *Ископавања на Царичином*, 137; И. Николајевић-Стојковић, *Јонски импост капители*, 176/7; Иста, *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957, 52.

¹⁹ И. Николајевић-Стојковић, *Јонски импост*, 176-7; Ђ. Стричевић, *Рановизантијска црква код Куршумлије*, ЗРВИ XXXVI, књ. 2, (Београд 1953), 185.

²⁰ И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика*, 52, 56.

²¹ *Иста*, 52; С. Филипова, *Рановизантијски капители креирани у престоници у јустинијаново доба, македонске и српске аналогije*, Ниш и Византија IV, ур. М. Ракоција, (Ниш 2006), 208

²² В. Лилчић, *Македонскиот камен за боговите, христијаните и за живот по животот*, I том, Скопје 2001, 47. са литературом.

Сл. 5 Ћурлина, стабло стуба

Fig. 5. Ćurlina, main part of the column

за датовање овог типа импоста у средину VI века. Импост из Ћурлине има идентичну декорацију од акантусовог лишћа са наведеним, док је у тектонском смислу другачији. *Тектонски*, упитању је издвојен импост блок са абакусом у облику непрофилсане једноставне квадратне плоче, без ехинуса и доњег јонског дела, што се од краја V, посено у VI столећу, све чешће среће.²³ У тектонском смислу ћурлинском импосту најближе паралеле налазимо у Улпиани,²⁴ затим у Македонији: посебно са оним у цркви Св. Богородице (Св. Димитрије) у Дренову,²⁵ затим у Мутичанском Долу, Охриду,²⁶ три капитета из цркве у Коњуху²⁷ и један финије израде из епископске базилике у Стобима.²⁸ (сл. 9) У Грчкој из цркве Св. Софије у Солуну, само један капител из базилике А у Филипима.²⁹ Овом невеликом издвојеном броју импоста треба додати и импост капител из Ћурлине.³⁰ Сви заједно, својом тектоником и украсом припадају последњим деценијама V века или првим деценијама VI столећа и времену цара Јустинијана (527-565).

Сагледавајући лисну декорацију акантуса, И. Николајевић Стојковић издвојеној скупини јонских импост капитета који су настали у исто време и у истој радионици, с разлогом је уврстила декорацију импоста из ћурлиске базилике. (сл. 10) Она примећује да су једнако обрађени акантусови листови на капителима из Ћурлине, Царичиног Града, Рудара и Куршумлије. Указали смо да су капители из Царичиног Града, Рудара и Куршумлије, за разлику од ћурлинског, јонски ипости који у својој декорацији имају на бочним странама у рељефу наглашене јонске волуте. Код њих је на јединствен начин обједињен јонски део и импост, што ове капители одваја од сродних једновремених решења са простора

²³ И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика*, 22.

²⁴ *Исто*, 58, сл. 26

²⁵ Из прве половине V века. - В. Лиличић, *Македонскиот камен за боговите*, 901, 906, сл. 6.

²⁶ Један примерак се налази у Охриду у лапидаријуму музеја. - В. Лиличић, *нав. дело*, 902, 692, сл. 2.

²⁷ С. Радојчић, *Црква у Коњуху*, Зборник радова, византолошки институт књ. 1, (Београд 1952), 154,160, сл. 18,19.

²⁸ *Нав. дело*, 163, сл. 36; С. Филипова, *Архитектонска декоративна скулптура*, Т LVIII, сл. 1а, 1б, 1с, 4а, 4б; В. Лиличић, *Македонскиот камен за боговите, христијаните и за живот по живот*, том II, Скопје 2002, 902, 824, 868 бр.5,6.

²⁹ P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale-à l'époque chrétienne et byzantine*, album, Paris 1945, plan. XXVIII, 9.

³⁰ Спомиње се око 7 знаних примерака са простора Балкана. - И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска*, 22, сл. 100-105 (са литературом).

Сл. 6 Царичин
Град, јонски
импост капител из
базилике са криптом,
документација Завода
за заштиту споменика
културе Ниш

Fig 6. Caričin Grad,
Ionic impost capital
from the basilica with
crypt, documentation of
the Institute for protec-
tion of monuments of
culture – Niš

Сл. 7 Куршумлија,
црква Св.
Богородице, јонски
импост капител,
документација Завода
за заштиту споменика
културе Ниш

Fig. 7 Kuršumljia,
church of Virgin Mary,
Ionic impost capitel,
documentation of the
Institute for protec-
tion of monuments of
culture, Niš

Сл. 8 Рударе, јонски
импост капител
(И. Николајевић
Стојковић, *Јонски
импост капители из
Македоније и Србије*,
сл. 9)

Fig. 8. Rudare, Ionic
impost capital (I.
Nikolajević Stojković,
Jonski impost kapiteli
iz Makedonije i Srbije,
fig. 9)

Сл. 9 Рановизантијски импост капители из Македоније: а) Дренова (В. Лилчић, Нав дело, 906. сл. 6); б) ротонда у Коњуху; в) Мутичански Дол; г) Стоби, епископска базилика, (С. Радојчић, *Црква у Коњуху*, Зборник радова XXI, Византолошки институт 1, Београд 1952, сл. 36); д) Охрид (В. Лилчић, Нав дело, 692. сл. 2) њ) Улпиана, импост, (И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, сл. 26)

Fig. 9. Earlybyzantine impost capitals from Macedonia: a) Drenova (v. Lilčić, nav.delo, 906, fig.6); b) rotonda in Konjuh; v) Mutičanski Dol g) Stobi, bishopric basilica, (s. Radojčić, *Crkva u Konjuhu*, Zbornik radova XXI, Vizantološki institut 1, Beograd 1952, sl. 36) d) Ohrid (V. Lilčić, op.cit., 692, fig.2) њ) Ulpiana, impost (I. Nikolajević – Stojković, *Ranovizantijska arhitektonska dekorativna plastika u Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori*, fig.26)

царства.³¹ Када се узме у обзир исти начин обраде акантусових листова, намеће се закључак да је и ово особено тектонско решење смишљено у истој скулпторској радионици, која је, по природи ствари била смештена у Нишу као највећем граду у овој области са знамом клесарском традицијом.

Знани капители распоређени у нишком окружењу указују да седиште скулпторске радионице у којима су настали, претпоставља Николајевић - Стојковић, треба сместити у Ниш.³² На основу Каницовог цртежа она констатује да је декорација ћурлинског капитела идентичана са „неким из Царичиног Града“.³³ Ово запажање, које се односи на лисну декорацију доводи је до сазнања о постојању локалне скулпторске школе која је и у палеовизантијском раздобљу, у првој половини VI века, радила за нишку

³¹ Исто, *Рановизантијска архитектонска*, 52.

³² О распрострањености овог типа импост капитела на ширем подручју византијског царства видети код Ђ. Мано-Зисија, *нав. дело*, 137; И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска*, 59.

³³ Исто, 59.

Сл. 10 Капители са истом лисном декорацијом: Ћурлина, Царичин град, Рударе, Куршумлија

Fig. 10 Capitals with the same leaf decoration: Ćurlina, Caričin Grad, Rudare, Kuršlija

област а чије је језгро могло бити у Нишу као њеном средишту.³⁴ Да би се овај, на чињеницама заснован закључак учврстио и ближе дефинисало постојање нишке скулпторске радионице, од важности је тачно одредити капители из окружења Ниша са декорацијом која је блиска ћурлинском.

Речено је да су јонски импост капители са једнако распоређеним акантусовим лишћем као на ћурлинском импосту,³⁵ типичано за VI век, откривени у Царичином граду,³⁶ у селу Рударе код Лесковца, и на бочној страни капитела из Богородичине цркве у Куршумлији.³⁷ Да је тако, још једном недвосмислено потврђује у Царичном граду недавно откривен јонски капител са импостом затечен унутар неистражене базилике у југоисточном углу Доњег града.³⁸ (сл. 11) Бочне стране импоста на овом примерку декорисане су листовима акантуса распоређени и обрађени на исти начин као на ћурлинском импосту. Сличност је толико велика да, не само да су настали у истој радионици, него се добија утисак да их је начинила иста рука. Простирање листова, дубина рељефа, начин обраде сагледљив на цртежу у грубом контрасту осенчаних и осветљених површина, својствен вештим локалним каменорезцима, умногоме се поклапају са декорацијом ћурлинског капитела да се може закључити да су ови јонски импост капитали настали у истој радионици у исто време, и то на традицијама скулпторске радионице за коју се зна да је постојала и раније.

Већ у III веку у Нишу, поред других занатских радионица,³⁹ постоји локална каменорезачка радионица (*lapicidinae*) у којој раде домаћи скулптори и клесари. Груба обрада појединих скулптура и палеографске

³⁴ I. Nikolajević Stojković, *Les monuments de la decoration architecturale en Serbie d'un atelier local du VIe siècle*, Actes du Ve Congres intern. d'archéol. chrétienne, 1954, 467-469.

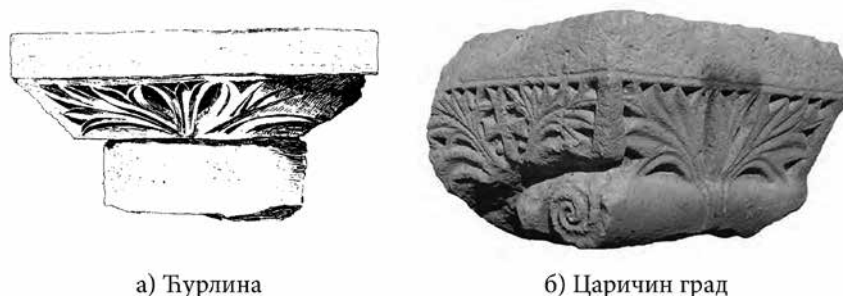
³⁵ И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска*, 56.

³⁶ Н. Спремо-Петровић, *Базилика са криптом*, 175, сл.12; В. Кондић, В. Поповић, *Царичин град - утврђено насеље у византијском Илирику*, Галерија САНУ 33, Београд 1977, 31/2, сл. 56, 57. Већи број јонских импост капитела откривен је унутар Базилике са трансептом – Ђ. Мано-Зиси, *Ископавања на Царичином Граду*, 136-143

³⁷ Ђ. Стричевић, *нав. дело*, 185, сл. 3, 4.

³⁸ V. Ivanišević, *Arhitektonska dekorativna plastika u Caričinom gradu*, 82, sl. 3.

³⁹ I. Popović, *The activity of the Naissus workshop in the fourth century and the finds of the valuable objects from the Western provinces of the Empire*, Niš and Byzantium IV, (Niš 2006), 113-126.

Сл. 11 а) импост из базилике у Ћурлини; б) јонски импост капител из базилике у Доњем граду у Царичином граду, (V. Ivanišević, *nav. дело*, sl. 3)

Fig. 11 a) impost from basilica in Ćurlina; b) Ionic impost capital from basilica in Lower City in caričin Grad (V. Ivanišević, *op.cit*, fig.3)

одлике текстова, указују да су локални клесари били активни у нишким радионицама и у IV веку.⁴⁰ Касније, у Нишу као средишту ове области у рановизантијском раздобљу, за очекивати је наставак активности скулпторске школе. Традицију ове школе можемо пратити у континуитету од начина клесања натписа преко статуа каква је богиња Дарданија или божанство домовине (*dea patriae*) Дарданаца, настали у локалној радионици скраја III и почетка IV века.⁴¹ Њену делатност препознајемо и на једновременом, нажалост данас изгубљеном примеру складно обликованог јонског капитела, откривен унутар града код византијске улице и претпостављајуће ранохришћанске цркве.⁴² (сл. 12) Као такав ослања се на класичну традицију римског градитељства тако да га треба сврстати у касноримски период као производ знане локалне каменорезачке радионице.⁴³ На капителу су дубоко изведене волуте од којих свака има по једну масивну спиралу са наглашеним волутним оком, између којих је уобичајен јонски киматион (јаје), који придржавају по две лозе извијене из лукова волута (палмете). Низак абакус је без украса са једноставним издуженим дубоким удубљењем (канал), што овај тип капитела са каналом изнад ехинуса ближе опредељује у IV или V век.⁴⁴ Сведена декорација

⁴⁰ П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976, 155-159.

⁴¹ Исто, 148; А. Јовановић, *Прилог проучавању скулптура са Медијане*, Нишки зборник 9, 1980, 53-60; И. Поповић, *Dea Dardanica из Медијане и сродни споменици из балканских провинција царства*, Ниш и Византија VI, (Ниш 2008), 31-43.

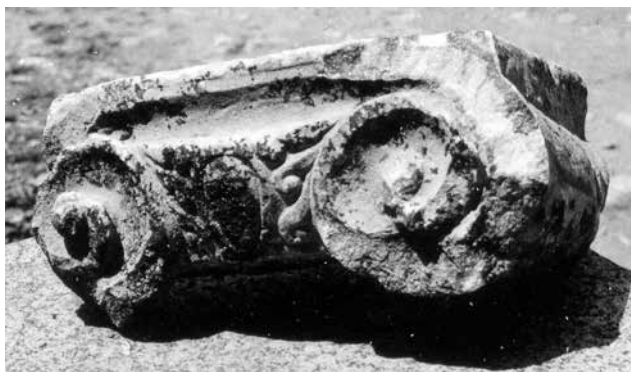
⁴² Сачувана је фотографија уз податак да је ископан у археолошкој кампањи 23.6.1971. године у Тврђави под руководством Мартина Габричевића. – Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

⁴³ П. Петровић, *нав. дело*, 148-160; Овај тип јонског капитела, чији абакус није декорисан, какви се срећу на овим просторима широко се датују од I до V века. – С. Петрова, *Римско – њонийски капители от Мизия и Тракия (I-IV в.)*, Софија 1996, 23

⁴⁴ V. Vemi, *Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque paleochrétienne*, Paris 1989, 10-15. Василики Веми је јонске импост капителе, углавном са простора данашње Грчке, на основу форме поделила у седам група а према хронолошком развоју.

Сл. 12 Тврђава,
Јонски капите, 1971.,
документација Завода
за заштиту споменика
културе Ниш

Fig.12. Fortress, Ionic
capitel, 1971, document-
ation of the Institute for
protection of monu-
ments of culture – Niš

и груба обрада указују на локалну радионицу. Тој радионици треба приписати и јонски капител сажетог облика, са снажним двотракастим волутама, јајетом на средини ехинуса и равним абакусом (завршна раван), откривен 1972. године у вили са перистилом на Медијани датован у IV век.⁴⁵ Висок квалитет израде огледа се на бочним странама јастука које красе два листа врхом окренута ка волутама са лозицама које избијају из места њиховог спајања на средини јастука. На Медијани је откривена крстионица и две цркве, док је јонски капител из Тврђаве нађен поред претпостављајуће цркве. На том месту, поред цркве, откривена је и парапетна плоча са кризмомом, док је јонски капител на Медијани нађен недалеко од монументалног баптистеријума где су констатовани уломци волута јонских капитела али и два капитела са акантусовим листовима.⁴⁶

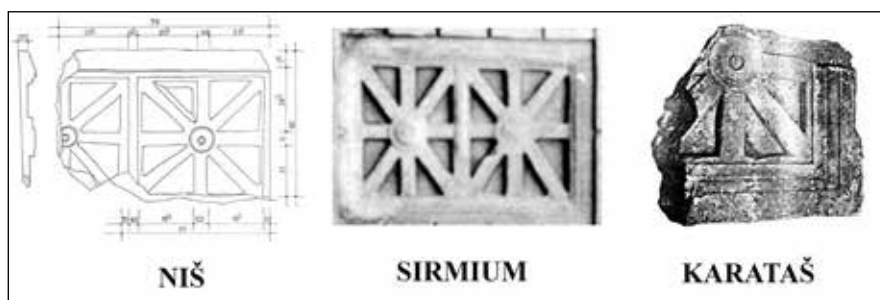
Активност локалне предјустинијанске скулпторске радионице препознаје се у изради хришћанске парапетне плоче са хризмомом, датована у крај IV или у почетак V века, и она сачувана у цртежу.⁴⁷ (сл. 13) У Караташу и Сирмијуму, откривене су парапетне плоче са идентичним мотивом хризмона и једнаке занатске обраде, за које је речено да су изашле из истог атељеа. То што су парапетне плоче из Караташа и Сирмијума, које су настале у истом атељеу како сматра И. Николајевић, једнаке са нишком плочом, доводи нас до закључка да је и нишка из те радионице а да атеље треба лоцирати у Нишу, одакле су плоче транспотоване речним саобраћајем који се одвијао Нишавом, Моравом и Дунавом.⁴⁸ То је време

⁴⁵ Г. Милошевић, *Архитектонска пластика – Медијана и Хаус*, у: Константин Велики и Милански едикт 313, каталог изложбе Народног музеја, Београд 2013, 186/7.

⁴⁶ Љ. Зотовић, *Дневник истраживања 1980-1981 године*, - Документација археолошког института Београд, необјављено. Љ. Зотовић објекат кроз дневник води као “сакрални објекат А - баптистеријум”; Г. Јеремић, *Мозаици Медијане - нека разматрања*, у: Ниш и Византија IV, Ниш 2006, 153; М. Ракоција, *Старохришћански баптистеријални комплекс на Медијани у Нишу*, Ниш и Византија VIII, (Ниш 2010), 74. Цртежи фрагмената капитела из баптистериума налазе се у документацији Завода за заштиту споменика културе Ниш.

⁴⁷ М. Ракоција, *О парапетној плочи из Ниша, пореклу и типологији палеовизантијских преграда*, Ниш и Византија 4, (Ниш 2006), 95-112.

⁴⁸ I. Nikolajević, *Sahranjivanje u ranohrišćanskim crkvama na području Srbije*, *Arheološki vestnik. Acta archaeologica* XXIX, (Ljubljana 1978), 685.

Сл. 13 Парапетне плоче из Ниша, Сирмијума и Караташа

Fig.13. Parapets from Niš, Sirmium and Karataš

када је Нишава пловна којом плове бродови снабдевајући дунавски лимес војном опремом начињеном у нишкој радионици.⁴⁹ Мишљења смо да су све три плоче настале у нишкој каменорезачкој радионици, док су две плоче воденим путем пребачене до Караташа и Сирмиума, а једна остала у Наисусу.⁵⁰

У складу са временом, као и широм царства, касноримски јонски капител сведеног облика, у нишкој радионици биће обједињен са импостом и исклесан у једном комаду камена, сада декорисан јасно читљивим хришћанским мотивима, какав је откривен у унутрашњости Базилике мученика (базилика са мартирејумом) у Јагодин Мали. (сл. 14) Овај тип јонског импост капитела из Базилике мученике, са наглашеним импостном зоном у облику погаче која прекрива јонски део, ближе се датује у шесту или седму деценију V столећа.⁵¹ Јонски импост капител има једночлани јонски киматион (јаје) и није декорисан акантусовим лишћем али је део континуитета нишке рановизантијске скулпторске радионице.

Још касније, у овој радионици од стране локалних мајстора по угледу на узор из Цариграда, какав је капител из цркве Св. Полиеукта,⁵² или можда неки пример из Солуна,⁵³ средином VI века су израђени јонски импост капители јединственог решења, украшени листовима акантуса на којима се губи граница са јонским делом, а за потребе градова из нишког окружења: Царичин Град, Рударе, Куршумлија. У жељи да се очува јединство импоста и јонског дела, а тиме и градитељске традиције, нишки клесар нуди привид јединства обједињавањем два дела капитела, али само са благо избаченим и у рељефу наглашеним јонским делом. Особено

⁴⁹ П. Петровић, *нав. дело*, 126/7; Cf. *Notitia dignitatum*, or. XI, 37.

⁵⁰ М. Ракоција, *О парапетној плочи из Ниша*, 166/7.

⁵¹ V. Vemi, *op. cit.*, 18-19. И. Николајевић смешта га у другу половину V века - И. Николајевић, *Јонски импост-капители*, 170/1.

⁵² Импост капител из цркве Св. Полиеукта сада у Венецији, обједињује лисну декорацију и при дну у облику волута као сећање на јонски део. - R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*, Beograd 2008, сл. 177

⁵³ И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска*, 54; R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *нав. дело*, 267; С. Филипова, *Рановизантијски капители креирани у престоници*, 199.

обликовани они припадају предпоследњој фази развоја јонског импост капитела коју су обележили производи из нишке радионице.

У Нишу у то време, као последња етапа еволуције јонског капитела, настао је и ћурлински импост блок са листовима акантуса и без ехинуса, који је тектонски и декоративно без јонског дела али је сачувао лисну декорацију. Ову тежњу де се изостави

доњи јонски део евидентирану од краја V века а раширена од VI столећа, треба посматрати као најмлађу етапу у еволуцији јонског импост капитела.⁵⁴ Као такав, ћурлински импост, као и они типски сродни, је млађи од импост блокова без лисне декорације који су најстарији, затим од компактних јонских импост капитела са јасно израженим јонским делом, као и од оних са обједињеном рељефном декорацијом акантусовог лишћа и волута које још увек чувају сећање на јонски капител, који ће убрзо еволуирати у последњу етапу импост блока са лисном декорацијом а без јонског дела, којој припада и ћурлински импост.

Тако се може дефинисати постојање нишке скулпторске радионице са препознатљивим обележјем које је карактеристично за провинцијску уметност Јустинијановог периода. Њено лоцирање у граду Нишу с разлогом се намеће.⁵⁵

Делатност локалних радионица од посебног је значаја⁵⁶ и увек се може препознати у продукцији престоничних атељеа, како у Константинопољу тако и у Солуну.⁵⁷ За угледне примере особених јонских импост капителима откривени у Царичином Граду, Рудару и

Сл. 14 Базилика мученика, јонски импост капител

Fig. 14. Basilica of Martyrs, Ionic impost capital

⁵⁴ И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска*, 22,

⁵⁵ Ђ. Мано-Зиси, *Ископавања на Царичином Граду*, 137; И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска*, 56,59; М. Ракоција, *О парпетној плочи из Ниша*, 106-107. Исти, *Константинов град старохришћански Ниш*, 167.

⁵⁶ J. P. Sodini, *La sculpture architecturale à l'époque paléochrétienne en Illyricum, Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne*, Città del Vaticano – Thessalonique 1984, vol. I, p. 207–298.

⁵⁷ Повезаност провинцијских радионица и престонице открива и анализа рановизантијских импост капитела са декорацијом у облику палмета из музеја у Варни и оних из Константинопоља. Констатовано је њихово исто порекло и да је упитању исти мајстор из првих деценија VI века. - А. Миланова, *Капители с палметни канделабри от рановизантијския Одесос*, Добруджа, сборник 30/2015, (Добрич-Силистра 2015), 235.

Сл. 15 Упоредни однос импост капитела из Царичиног града, Рударе, Куршумлије и цркве Св. Полиеукта у Константинопољу (сада у Венецији)

Fig. 15. Comparative relation between impost capital from Caričin Grad, Rudare, Kuršumlija and Church of St. Polieuct in Constantinople (nowadays in Venice)

Куршумлији, сви из нишке радионице, треба узети у обзир активност престоничке радионице у цркви Св. Полиеукта из првих деценија VI века о чему налазимо потврду широм царства, па и у Нишу. Као да нишким клесарима није био непознат импост капител из мале цамије Али Факих чија је лисна орнаментика препознатљива за то време.⁵⁸ Јонски импост капители из Царичиног Града, Рудара и Куршумлије, показују сличност са раскошном биљном декорацијом импост капитела из прве половине VI века из цркве Св. Полиеукта у Константинопољу, данас у Венецији, на коме се у рељефној обједињеној декорацији при дну препознаје сећање на јонске волуте.⁵⁹ Пратећи пут неприкосновених престоничких примера, лакше је разумети појаву ћурлинског импоста, посебно еволуцију јединствених јонских импост капитела са акантусовим листовима и у рељефу изведеним јонским волутама обједињени у једном блоку из Царичиног града, Рудара и Куршумлије, сви заједно производи нишке радионице.⁶⁰ (сл. 15)

Сагледана идентичност декорације, колико је могуће на основу цртежа, импост капитела из Ћурлине, са јонским импост капителима Царичиног Града, Рудара и Богородичине цркве у Куршумлији, уз сазнање да овде нису констатоване сполије старијег периода,⁶¹ од посебног је значаја за прецизније одређивање времена изградње базилике. То је неопходно да би се ублажиле извесне недоумице о времену њене изградње којих је било. Базилика у Ћурлини припада рановизантијском периоду, захваљујући Каницовом цртежу капитала и успостављеним аналогијама, извесно је да је настала средином VI века или у његовој другој половини, кад и импост капител.

Нека ово размишљање о касноантичкој и палеовизантијској архитектонској пластици буде скроман допринос напорима да се у Нишу

⁵⁸ Исто, сл.14

⁵⁹ Овај репрезентативан пример импост капитела налази се на Пјацети у Венецији, донешен из цркве Св. Полиеукта после освајања Цариграда 1204. године. - R. Krauthajmer, S. Čurčić, *op. cit.*, 220, сл. 177.

⁶⁰ Ако се прихвати оправдан став В. Иванишевића да су и композициони капители и јонски импост капители из Царичиног града потекли из исте локалне скулпторске радионице (V. Ivanišević, *Arhitektonska dekorativna plastika u Caričinom gradu*, 82), онда долазимо до закључка да су и они настали у нишком атељеу.

⁶¹ И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска*, 51

потврди постојање локалне скулпторске школе, препозната од Иванке Николајевић Стојковић, која је пре и у време Јустинијана, све до почетка VII века, била активна на широком простору од Царичиног Града, преко Рудара, Ћурлине и Ниша, до Куршумлије. Распрострањеност издвојене архитектонске скулптуре иде у прилог изреченој претпоставци да је језгро ове скулпторске радионице у Нишу.⁶²

Издвојени су архитектонски производи за које сматрамо да су изашли из нишке клесарске радионице, чиј рад се може пратити у континуитету од друге половине III века до VII столећа. Њена делатност у касноримском раздобљу препозната је у начину клесања натписа, изради скулптура и класичних јонских капитела. После промене духовне климе у њој су настале, крајем IV века, парпетне плоче са кризмомом. Још касније, средином V века када се хришћанство учврстило, у нишкој радионици је исклесан јонски импост капител откривен у базилици мученика. Из прве половине VI века нишкој школи припада јединствено решење јонског импост капитела са рељефно изведеним акантусовим лишћем обједињено са јонским волутама какви су откривени у Царичиним Граду, Рудару и Куршумлији. Као последњи знани производ нишког клесарског атељеа из око средине VI века, видимо ћурлински импост капител декорисан акантусовим лишћем обрађени једнако као они на јонским капителима и Царичиног Града, Рудара и Куршумлије.

У намери да подсетимо на ову врсту импост капитела, сагледана је тектоника ћурлинског капитела као посебна варијанта импоста и последња у трансформацији настала после повлачења јонског дела. Понудили смо скроман допринос сагледавању типологије импост капитела са декорацијом од акантусовог лишћа као посебне групе произашле из јонског импост капитела, који се опредељују у половину VI столећа.⁶³ Типологија која је изложена заснива се на еволуцији облика јонских импост капитела, полазећи од импост блока који се одвојено полаже на јонски капител, преко обједињавања импоста и јонског дела у једном комаду блока, затим постепено повлачења јонског дела, до поновног повратка на једноставан импост блок који се од оног на почетку разликује по лисној декорацији акантуса као временске одреднице. Овом процесу припада ћурлински импост блок, као и знани јонски импост капители из Ниша и окружења, сви заједно настали у нишкој клесарској радионици.

Изложена еволуција импост капитела заједно са препознатом производњом нишке клесарске радионице, не представља само потврду историјско-уметничког развоја овог важног византијско производа, већ и значајну информацију о начину живота и обликовању архитектонског амбијента у рановизантијском Нишу и његовом окружењу.

⁶² Исто, 56, 59.

⁶³ Исто, 58.

Miša Rakocija

(Institute for Protection of Monuments of Culture - Niš)

PLACE OF IMPOST CAPITALS FROM THE BASILICA IN ČURLINA
IN THE EVOLUTION OF THE IONIC CAPITALS AND ACTIVITY OF
PALEOBYZANTINE SCULPTURE WORKSHOP IN NIŠ

The paper is analyzing the impost capitals from early Byzantine basilica in Čurlina near Niš as a special type of impost. It is analyzed transformation of the ionic capitals from classical tradition to the appearance of early Byzantine impost capital with acanthus leaves but without the ionic part, as the last variant in the evolution.

Decoration of capitals with acanthus leaves provides us to confirm existence of sculpture workshop in Niš and its activity in paleo-byzantine period, whose products are present in Caričin Grad, Rudare, Čurline, Niš and Kuršumlja.

It is pointed out the particular solution of Ionic impost capitals from Caričin grad, Rudare and Kuršumlja, as one of the transitional stage in the evolution of Ionic impost capitals and distinctive product of Niš workshop.

In order to remind to this kind of impost capitals, it is analyzed tectonics of capitals from Čurline as a special variant of the imposts and the last in the transformation which occurred after the withdrawal of the ionic part. We have offered a modest contribution for the understanding of the typology of impost capitals with the decoration of acanthus leaf as a specific group derived from the ionic impost capitals, which existed since the first half of VI century.

Impost from Čurline is younger than impost blocks without leaf decoration which are the oldest, than from compact Ionic capitals with clearly Ionic part, as from the capitals with acanthus leaves which preserve memory on Ionic capital.

In the paper are isolated architectural products for which we believe that are out of Niš mason, and whose activities are possible to follow from the second half of the 3rd century until the end of 4th century workshop. Its activity in the late Roman period has been recognized in the manner of carving inscriptions. After the change of spiritual climate, at the end of IV century appeared parapets with Chrismo. Later, in the middle of V century, in the workshop of Niš appeared ionic impost capital in the basilica of martyrs. From the first half of VI century is unique solution of Ionic capital with acanthus leaves relief carved together with ionic volutas such as the ones from Caričin grad, Rudare and Kuršumlja. As the last known product of Niš atelier from the middle of VI century it is possible to recognize impost capital from Čurline with acanthus leaves which are the same as from Caričin Grad, Rudare i Kuršumlje. In Niš existed early Byzantine sculpture school, recognized by Ivanka Nikolajević Stojković, which before and during the time of Iustinian, in the middle of VI century, was active from Caričin Grad to Rudare, Čurline and Niš, to Kuršumlja.